

Németh György

**A magyarországi felsőoktatás ókortörténeti tankönyvei
1949–1989¹**

Úgy tudom, a második világháború előtt nem létezett ókortörténet tankönyv, hiszen a hallgatóknak több nyelven ki lehetett adni a legújabb szakirodalmat. Kevesen jártak egyetemre, és természetesen legalább németül, de ezen kívül angolul, franciául vagy olaszul mind tudtak, az érettségizettek pedig nyolc év latin oktatást hagytak maguk mögött. Valamennyien. Érettségi nélkül pedig nem lehetett egyetemre kerülni. Ez majd csak a szocializmus vívmánya lett. Tévedés lenne azt hinni, hogy csupán a NÉKOSZ fényes szelei fújtak be érettségi nélküli diákokat az egyetemre. Amikor én voltam első éves, 1975-ben, éppen a SZET-tel kísérleteztek, ami a Szakmunkások Egyetemi Tanulmányai rövidítését takarta. Évfolyamtársaim között, bár nem nagy számban, voltak olyanok is, akik kiváló szakmunkásként, érettségi és felvételi nélkül kerültek a Bölcsészkarra. Elképzelhető, milyen sikerélményeik lehettek. Akkoriban az ELTE magyartörténelem szaka 10 főt számlált, vagyis maximális pontszám nélkül bekerülni is illúzió volt. A hetvenes évek egyeteme, mint minden tisztességes egyetem, lelkiismeretlenül elitista volt. Itt az ország elitjét képezték, abban pedig nem lenne szabad kompromisszumra törekedni, mert milyen ország az, amelynek a szellemi eliteje szociális juttatásként szerzi a diplomáját, nem pedig a tudása alapján?

A központilag kiadott, kötelező tankönyvek világa 1949-ben jött el. Ebben az évben jelent meg az első fecske, A. V. Misulin: *Az ókori világ története* a Szikra kiadónál, Borzsák István fordításában. Ez egy középiskolás tankönyv volt, mindössze 236 oldalon, de az egyetemen is használták. A könyv már jelezte, hogy az új időknek milyen új dalaival kell a tanulóknak és a hallgatóknak megismerkedniük. „*A tudomány kimutatta, hogy Krisztus nem létezett, mégis*

¹ Köszönettel tartozom Ritoók Zsigmondnak, hogy tanulmányomat elolvasta, és végső megformálását sok hasznos tanáccsal segítette. Ezeket majdnem minden esetben maximálisan figyelembe vettem, a tanulmány egészéért azonban enyém minden felelősség.

sokan hittek benne (a keresztények).” (9. old.) „A társadalom története megmutatja, hogy az elnyomottak elnyomóik ellen vívott hosszú harcuk eredményeképpen hogyan küzdik ki az új társadalmi rendet, amelyben nincsen kizsákmányolás és elnyomatás, nincsenek földesurak és tőkésék. A Szovjet-unióban ez az új, szocialista társadalom győzedelmeskedett. Ezért küzdenek a többi országok dolgozói is. Ha a történelmet ismerjük, azt is könnyebben megértjük, hogy miért kell győzedelmeskednie a szocializmusnak az egész világon.” (10. old.) „Spartacus úgy vonult be a történelembe, mint az elnyomók elleni harc példaképe. Nem hiába mondta Lenin, hogy 'Spartacus volt az egyik legkimagaslóbb hőse az egyik legnagyobb arányú rabszolgafelkelésnek.’” (200. old.) Szerencsére ez a könyv csak egy esztendőt élt meg, mivel 1950-ben, a Tankönyvkiadó kiadásában megszületett az ideiglenes *Egyetemes történelem első rész* című, hivatalosan ugyancsak a középiskoláknak szánt, de az egyetemen is használt tankönyv, amit félelmetesen nagyszerű szerzőgárda jegyzett: Hahn István, Harmatta János, Szabó Árpád és Telegdi Zsigmond. Soha azóta ilyen csapat nem írt hazai középiskolai tankönyvet. Az aláírás nélküli – nem feltétlenül általuk jegyzett – Bevezetés azonban némileg orientálhat minket: „hogyan váltotta fel az ősközösséget a rabszolgatársadalom; hogyan lépett helyébe a hűbéri rend (feudalizmus); hogyan döntötte meg a hűbéri rendet a polgárság, és állította helyébe a maga rendjét, a tőkésrendet (kapitalizmust); hogyan rázták le az 1917-es Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelmei után Oroszország népei Lenin, Sztálin és a Bolsevik Párt vezetésével az elnyomó és kizsákmányoló nagybirtokosok és nagytőkésék uralmát, és teremtették meg egy országban, a Szovjetunióban, a szocializmus országát; hogyan született meg a Felszabadító Szovjet Hadsereg győzelmei nyomán a kommunista pártok vezetése mellett a szocializmust építő országok egész sora, köztük a mi hazánk is.” Ezek után nem csodálkozhatunk azon, hogy az ősközösség jellemzésére a tankönyv fél oldalas Sztálin idézetet hoz (7. old.). Mindennek ellenére a magyar tankönyv szakmai szempontból toronymagasan Misuliné fölött állt. Még a 94–95. oldal Az osztályharc című római fejezete is belül marad a tudományosság határain.

Nyilvánvaló volt, hogy a középiskolák után az egyetemeket is eléri az újítás szele. Róma történetében ezt N. A. Maskin *Az ókori Róma története* c. könyve jelentette (1951). Maskinról a címlapon megtudjuk, hogy Sztálin-díjjal kitüntetett tudós, de arról csak az Előszó a magyar kiadáshoz (2. old.) soraiból értesülünk, hogy a valóban jeles tudós ezt a kitüntetést sajnos csak halála után kapta meg. Ugyanebből az előszóból tudjuk meg, hogy a korábbi magyar irodalmat a bibliográfiába csak azért vették fel, mert „a marxizmus-leninizmus világnézeti fegyverével felvértezett kutatók és olvasók feladata az, hogy

megfelelő kritikával használják és értékeljék mind magukat az említett munkákat, mind pedig az említett szerzők egész tudományos munkásságát.” Az Előszó alatt csak ennyi áll: 1951 március hó, szerző neve nem. A filológiaiilag igen alapos Maskin-életrajz mögött mindenesetre filológus(oka)t sejthetünk, magukat a fordítókat, Borzsákot és Harmatta Jánost, akik vállalkozásukat azzal indokolják meg az első oldal első mondatában, hogy a könyv magyar megjelenítésével a Vallás- és közoktatásügyi miniszter 1950-ben kiadott rendeletét hajtották végre.

1951-ben jelent meg Szergejev *Az ókori Görögország története* című vaskos tankönyve Borzsák Istvánon kívül Gyóni Mátyás, Harmatta János és az akkor még marxista korszakát élő Szabó Árpád fordításában.² Ehhez a könyvhöz semmiféle előszó vagy tájékoztató sem készült. Szergejev szemléletére egyetlen példát hoznék, Nabis (Kr. e. 207-192), az utolsó spártai uralkodó ábrázolását a 331. oldalról: *„Nabis tizenöt éven át állt Spárta élén és élvezett páratlanul álló rokonszenvet az alsóbb osztályok körében, mint a rabszolgák és a "lecsúszott" szabad emberek felszabadítója.*” Számomra rejtély, hogyan olvashatta ki a jeles szovjet szerző Polybios (13, 6-8) alábbi soraiból ezt az optimista értékelést: *„Nabis spártai zsarnok már harmadik éve volt hatalmon, de óvakodott bármiféle jelentős vagy kockázatos külpolitikai lépéstől; frissen élt még ugyanis Machanidas vereségének emléke, melyet az achájoktól szenvedett el, és Nabis figyelmét egy tartós és kegyetlen önkényuralmi rendszer megalapozása és kiépítése kötötte le. Mind egy szálig kiirtotta Spártában a királyi nemzetségek még élő tagjait, a vagyonukkal vagy előkelő származásukkal kiemelkedő polgárokat pedig száműzte, vagyonukat és feleségüket megkapták tőle maradék alattvalóinak legjelesebbjei, mármint a zsoldosai: csupa gyilkos pribék, betörő és útonálló. Egyáltalán, főképp ez a fajzat sereglett köréje az egész világból, olyan emberek, akik istentelenségük és törvényszegéseik miatt nem teheték lábukat hazájuk földjére. Nabis ezek vezérének és királyának nyilvánította magát; ők lettek rendőrei és testőrei – látni lehetett, hogy szörnyű híre és hatalma tartós lesz.”* (Kapitánffy István fordítása)

² Ehhez vö. Sarkady János visszaemlékezését (OKÉ 16, 2006, 4): *„Nehezebb volt a helyzet azokkal az új tanokkal, amiket hivatalból kellett tanulni. Na most a marxizmushoz való viszonyom nem volt egyértelmű. Ott, ahol az egyre hivatalosabb és egyre sztálinistábbá váló marxizmust tanították egyre inkább, még a minőségre sokat adó Eötvös Collegiumban is. Ugyanakkor én első éves koromban Szabó Árpádtól tanultam a marxizmust, akinek volt egy rövid, de intenzív szélsőbalos kora, ahol tőle a marxista ideológiát, hogy úgy mondjam Marxot, tudományos szinten lehetett tanulni. És egyébként is abban az időben, azokban az években a marxizmus sok esetben nem volt elválasztható a nyugati polgári tudománytól, történeti és filozófiai elméletektől, mert nem egyszer összekapcsolódóan, összekeveredetten jöttek, úgyhogy mi a nyugati elméleteket és a marxizmust sajnos egyre inkább keleti formájában, mondhatnám együtt tanultuk.”*

Ugyancsak hasonló szellemiséget árasztott az 1951-ben a Tankönyvkiadó által közzétett, Avgyijev által jegyzett *Az ókori Kelet története* című vaskos tankönyv, amit Benkő Gyula és Hahn István magyarított.

De nemcsak szovjet tankönyvek jelentek meg magyar fordításban, hanem a történelemszemléletet befolyásolni hivatott más munkák is. 1950 szeptemberében jelent meg M. O. Koszven *Matriarchátus* című monográfiája Borzsák István fordításában. Ez az ízig-vérig sztálinista munka a marxizmus egyik szent tehenének számító anyajog-elmélet (tudomány)történetét tekintette át, meglehetősen vörös szemüvegen át nézve azt. A polgári kutatók vagy tévednek, vagy szándékosan hazudnak, és a kérdés „*geniálisan nagyszerű*” értékelése, természetesen Sztálintól származik. Minthogy Koszven nagy bánatára egyetlen halvány Lenin utalást tudott csak a matriarchátusról (a szó említése nélkül!) felmutatni, Sztálintól pedig egyet sem, a megboldogult Marina Mihajlovna Raszkova *Egy repülő feljegyzései* című önéletrajzi írásához fordult. Amikor Sztálin a Kremlben köszöntötte a távolsági repülés női hőseit, köztük Raszkovát, és „bölcös” beszédet tartott (402. old.): „*Megemlékezik a matriarchátus idejéről, elmondja, hogy mi is az a matriarchátus, hogy volt az, hogy a nők nagyobb gondot fordítottak a készletekre, mint a férfiak, hogy a nők lassankint kialakították a mezőgazdasági kultúrát, miközben a férfiak vadászattal foglalkoztak és éppen ezért a nők nagyobb jelentőségre tettek szert, mint a férfiak.*” Ha tehát Koszven szerint ez az értékelés az egész tudománytörténeti probléma legnagyobb és legnagyszerűbb összefoglalása, könnyen elképzelhetjük a 431 oldalas könyv egész szemléletét. Minthogy azonban a matriarchátus egyes magyarországi középiskolás tankönyvek lapjain máig búvópatakként fel-felbukkan, nem árt tudni, hol volt a patak forrása: Engels *A család, magántulajdon és állam eredete* című írásában, Misulin könyvében (meg is dicséri őt Koszven a 413. oldalon), és Koszven monográfiájában.³ Persze nyilvánvalóan nem kapkodták szét tudásra éhes olvasók az akkor rettenetesen drága, 38 Ft-ba kerülő kötetet, de a kolofónból mégiscsak megtudjuk, hogy 3000 példányban adta ki a Hungária Könyvkiadó, vagyis minden könyvtár polcán ott díszelgett, és – tekintettel témájára – szemináriumok ajánlott olvasmánya lett.

Maskin római története, minden ideológiai korlátja mellett, a kor tudományos színvonalán állt. Talán ezért is váltotta fel már 1954-ben V. N. Gyakov – N. M. Nyikolszkij: *Az ókori világ története* című egyetemi tankönyve, a Tankönyvkiadó kiadásában és Borzsák István fordításában (eredeti kiadása

³ Nem az elméletet megteremtő Johann Jakob BACHOFEN *Az anyajog* című munkája terjesztette el 1945 után Magyarországon a matriarchátus ideáját, hiszen e könyv részletei először 1978-ban jelentek meg magyarul.

Moszkva, 1952). A felelős szerkesztő munkáját Harmatta János végezte el, aki az ókori keleti méltóságnevek számos elavult olvasatát cserélte ki helyesre, de a szövegbe sem ő, sem a fordító nem javíthattak bele (688 old.). A könyv Bevezetése megadja az alaphangot: „*A történetet mint tudományt valójában a tudományos kommunizmus nagy megalapozói – Marx és Engels, Lenin és Sztálin – teremtették meg...*” Róma történetével a 365-664. oldalak foglalkoznak. Ezekből megtudhatjuk, hogy „*I. V. Sztálin műveinek jóvoltából a szovjet történettudomány hihetetlen mértékben gazdagította és tökéletesítette módszertani felkészültségét, és választ is tudott adni a római történet sok bonyolult és sarkalatos jelentőségű kérdésére.*” (380. old.) A szakmai viták kimerültek abban, hogy Ettore Paisról megtudjuk, hogy „*nyíltan fasiszta*” volt, Jérôme Carcopino pedig „*Pétain kormányának volt minisztere*” (381. old.). A Római Birodalmat, mint egy Sztálin idézetből megtudjuk (660. old.) „*a rabszolgák, colonusok, a városi szegények forradalmi mozgalmi rendítették meg, és a barbárok velük „egyesültek a közös ellenség ellen és megdöntötték Rómát, hogy csak úgy ropogott.*” A magyar fordítás megjelenésekor Sztálin már nem élt, de szelleme a XX. kongresszus előtt változatlanul hatott. Ennek fényében talán érthető, de ma már aligha elfogadható a magyar kiadáshoz fűzött megjegyzés a 679. oldalon: „*A Gyakov–Nyikolszkij szerkesztésében megjelent ókori történet magyarnyelvű kiadása által olyan tankönyv kerül most történelem szakos egyetemi hallgatóink kezébe, amely egy kötetben tartalmazza az ókori Kelet, az antik Görögország és az ókori Róma történetét. Az egyetemi ókori történeti oktatás jelenlegi kereteinek ez a könyv sokkal jobban megfelel, mint az eddig használt Avgyijev, Szergejev és Maskin által írt kézikönyvek. Emellett Gyakov–Nyikolszkij munkája rövidebb előadásában is sok tekintetben gazdagabb tényanyagot ölel fel, mint a fentebb említett tankönyvek. Így minden tekintetben használhatóbb tankönyv fog egyetemi oktatásunk rendelkezésére állni. A tankönyv magyar kiadását igyekeztünk a szovjet kiadás megjelenése (1952) óta eltelt idő tudományos haladásának megfelelő színvonalra emelni.*” Tagadhatatlan: nem sok sikerrel.

1955-ben újabb fordítás örvendeztette meg az olvasót, Lipin, L. – Belov, A.: *Az ékírás regénye*. című kötete. A könyvről a fordító, Borzsák már 1954-ben recenziót írt az *Antik Tanulmányokban*, így elképzelhető, hogy a fordító ajánlotta azt a kiadó figyelmébe. A recenzió két érvet hoz fel az egyébként egy gyermekkiadónál (Gyetziz) megjelent kötet tudományosságának alátámasztására. Az egyik, hogy maga Vaszilij Vasziljevics Sztruve (1889–1965) akadémikus írta az előszót, a másik pedig Sztruve érve arról, miért is érdemes ilyen régi dolgokkal foglalkoznunk. Ezt Sztruve Lenin szavaival fejezi ki: „*Kommunisták csak akkor lehetünk, ha tudásunkat mindazoknak a kincseknek*

az ismeretével gazdagítjuk, amelyeket az emberiség felhalmozott.”⁴ És végül egy saját gondolat a recenzió szerzőjétől: „A közvetlen termelők kizsákmányolásának eredeti dokumentumokra támaszkodó ismertetése során mód nyílik a tudomány egyes meghamisítóinak a leleplezésére, bizonyos 'elméletek' nagyon is reális háttérének a bemutatására is. A 'tegnap aljasságaival' (Marx) senki sem legalizálhatja a 'ma aljasságait'! A történelem kerekét pedig sem jámbornak látszó elméletekkel, sem kíméletlen erőszakkal nem lehet megfordítani.”⁵ Akik abban a korban éltek, tudják, hogy csak ilyen kétértelmű fogalmazásban lehetett a 'ma aljasságairól' véleményt nyilvánítani, de kérdés, hogy akkor miért kellett a könyvet lefordítani?

Nem Borzsák volt az egyetlen ókortudós, aki szovjet műveket fordított, megtette azt számos kollégája, aki tudott oroszul (igaz, egyikük sem olyan mennyiségben, mint ő). Akkoriban minden, ami szovjet volt, „iránymutatónak” számított, így e munkák fordítását szorgalmazta a hivatalos tudománypolitika. Az ilyen könyvek magyarítása ennek folytán nemcsak a fordítók számára lehetett – anyagilag és karrierjük szempontjából – hasznos, hanem a szakma számára is, mert bizonyította annak naprakész, „helyes” ideológiai tájékozottságát. Sajnos az egyetemi hallgatók nemcsak ideológiailag „tájékozódtak”, hanem a dogmatikus, tudományos szempontból enyhén szólva vitatható ismereteket is magukba szívták, amelyektől, már mint tanárok, a hatvanas évek közepén sem nagyon voltak hajlandók tágítani. Talán ezért nem tűnt fel senkinek, hogy a Borzsák szerkesztette *Római történeti chrestomathia* 1997-es utánnomlásában is benne maradt (nyilvánvalóan az utánnomlás jellegéből kifolyólag) a sztálinista V. V. Sztruvéra való pozitív hivatkozás.⁶

1963-ban megszületett a Művelődésügyi Minisztérium 30192. számú rendelete, amely új felsőoktatási jegyzetekkel szándékozott ellátni a diákokat, a fentiek alapján talán nem szükséges indokolni, miért. *A római köztársaság története* Maróti Egon, *A római császárság* Hahn István és Maróti Egon munkája volt. Megjegyezném, hogy Ferenczy Endre *Itália őskora és az itáliai népek története a római királyság bukásáig* c. jegyzete az előzőktől függetlenül, az én szerkesztésemben jelent meg 1987-ben a Tankönyvkiadónál. Büszkeséggel tölt el, hogy az általam szerkesztett szöveget, valamennyi javítással együtt, átvette az 1992-es, Harmatta János által szerkesztett, *Az ókori Róma története*

⁴ *Antik Tanulmányok* 1, 1954, 182.

⁵ Uo. 183.

⁶ Egy gondolat az Előszóból: „Külön meg kell emlékeznünk a V. V. Sztruve szerkesztésében megjelent szovjet ókortörténeti chrestomathia III. (római) kötetéről (Moszkva 1953; német változata: Berlin 1957), amelynek – mint már előzőleg a görög kötetnek is – minden másnál jobb hasznát vettük.” (4. old.)

című tankönyv, szerény munkámat oly mértékig közkincsnek tekintve, hogy nevem megemlítését sem tartotta indokoltnak. Maróti Egon és Hahn István munkái egy adott kor kontextusában ítélnélhetőek csak meg. A követelmények ugyan nem voltak olyan preskriptívek, mint tíz évvel korábban, de léteztek, és ezeknek ki-ki saját legjobb meggyőződése szerint felelt meg. Nem véletlen, hogy 1989 után ezeket a jegyzeteket változatlan formában már nem lehetett használni. 1992-ben Harmatta János szerkesztésében jelent meg a három szerző, Ferenczi István, Maróti Egon és Hahn István *Az ókori Róma története* című könyve a Tankönyvkiadónál (434 old.). Előszó, sajnos, nem ismertette a kötet szándékait, a mintegy egy oldalas utószó is csak a görög és latin nevek átírását magyarázza. Pedig lett volna miről írni. A szerkesztés munkája, a szakirodalom átdolgozásán túl, jobbára csak húzásokban mutatkozott meg. Nézzünk egy példát. *A római császárság története* jegyzet 3. oldalán ezt olvassuk: „*A ma korszerűnek tekinthető irányzat a tényleges helyzetnek megfelelően Augustus rendszerének monarchikus vonásait emeli ki (Gardthausen, Dessau, Syme, Maskin, Altheim). Jelentkezett, főleg régebben az egyeztető álláspont is, amely kettős hatalomról, Augustus és a senatus közös uralmáról beszélt (Mommsen, Willems).*” Ugyanez a két mondat az 1992-es tankönyvben így fest: „*A ma korszerűnek tekinthető irányzat a tényleges helyzetnek megfelelően Augustus rendszerének monarchikus vonásait emeli ki. Jelentkezett, főleg régebben az egyeztető álláspont is, amely kettős hatalomról, Augustus és a senatus közös uralmáról beszélt.*” A modern szerzők nevei, mint látjuk, Mommsentől Maskinig eltűntek: ennyi a változás. De az, ami 1963-ban „korszerűnek” volt „tekinthető”, 29 évvel később is ugyanolyan joggal volt az? Ennél, ha lehet, még nagyobb baj, hogy az újraserkesztett anyag tanulhatóságát (egy névmutatót leszámítva) semmi sem javította.

A három kiváló tudós és tanár könyvén kívül egy másik, szakmailag vállalhatatlan munka jóval nagyobb tömegekhez jutott el, mivel kifejezetten a főiskolások számára jelentette meg a Tankönyvkiadó 1973-ban. Ez Polányi Imre *Az ókori világ története* című tankönyve (368 old.). Polányi kompetenciájáról legyen elég annyi, hogy az ión, a Knósszosz vagy a Zakrosz szavak leírása is komoly kihívást jelentett számára (Polányinál ión, Knósszosz és Zakré, utóbbi vö. 91. old.). Ideológiailag a szerző meglehetősen régi vágásúnak bizonyult. A római királyság ismertetésénél pl. a következő gondolatra bukkanunk: „*A hagyomány a hatodik király, Servius Tullius nevéhez fűzi e jelentős, Engels által forradalminak nevezett reformok végrehajtását.*” (225. old.). A mondatot az 1978-as, 3. kiadásból idéztem.⁷ Ekkor jártam egyetemre, többek között éppen

⁷ A mondat ugyanebben a formában szerepel az 1989-es 5. kiadásban is, szintén a 225. oldalon.

Hahn Istvánhoz. Tanúsíthatom, hogy semmi sem indokolta ezekben az években egy ilyen mondat leírását – a tudatlanságon kívül. Polányi könyvét azonban a Tankönyvkiadó 1989 után is piacon tartotta, mivel 5. kiadása, változatlan szöveggel, éppen 1989-ben jelent meg. A diákok pedig, ha nem volt idejük a Ferenczi–Maróti–Hahn végignyálzására, a vizsgára beérték Polányi Imrével is. Ha meg akarjuk érteni, miért írt Polányi Imre (1925-1999), a pécsi főiskola tanára ilyen elavult, marxista-sztálinista tankönyvet egy olyan korszakról, amihez nem értett,⁸ lapozzunk hátra, az általa használt Szakirodalom jegyzékéhez (353-357). Marx, Engels és Lenin társaságában megtaláljuk Gyakov–Nyikolszkijt, Szergejevet, Maskint, Koszvent, Ranovicsot és a Borzsák által szerkesztett chrestomathiákat. Ez mutatja ezeknek a – különben nem azonos szintet jelentő – munkáknak a hosszantartó hatását.

Misulin könyvének első kiadásától Polányi Imre tankönyvének 5. kiadásáig pontosan negyven év telt el. Természetes, hogy az ókortörténészek már megjelenésükkor is botrányosnak tartották Gyakov és Nyikolszkij, vagy éppen Misulin műveit, és sem tudományos munkáikban, sem pedig az oktatásban nem tekintették referenciának azokat. Egyrészt azonban voltak rugalmasabb szemléletű kollégák is, akik ha nem is a sztálini, de a lenini történelemszemléletet elfogadhatónak tartották, másrészt pedig ott voltak a szakmai szempontból felvértezetlen egyetemi és főiskolai hallgatók, akik négy évtizeden keresztül voltak e káros hatásnak kitéve. Ne legyen illúziónk, az 1970-es, 1980-as években végzett tanárok még a tantestületek legtekintélyesebb részét képezik, de hogy mit, és milyen szemlélettel tanítanak pl. az ókorról, azt nagyban befolyásolja, amit az egyetemen tanultak.

Borzás István ókortörténeti fordításai:⁹

MISULIN, A. V.: *Az ókori világ története*. Szikra Kiadó, Budapest, 1949. (236 p.)

KOSZVEN, M. O.: *Matriarchátus. Az „anyajog” kérdésének története*. Hungária Könyvkiadó N. V., Budapest, 1950. (432 p.)

SZERGEJEV, V. Sz.: *Az ókori Görögország története*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1951. (Gyóni Mátyással, Harmatta Jánossal és Szabó Árpáddal együtt, 427 p.)

⁸ Polányi Imre 1972-től tanított a pécsi Tanárképző Főiskolán, majd a Janus Pannonius Tudományegyetemen. Kelet-Közép-Európa, ezen belül a kisebbségi kérdések szakértője volt. Kifürkészhetetlen, hogy miért vállalkozott egy ókortörténeti tankönyv megírására.

⁹ Azért emelem ki az ő fordítói életművét, mert ebben az időben e téren másokénál jóval gazdagabb volt. Adataim pontosításában nagy szerepet játszott a Mayer Gyula által összeállított műjegyzék: *Bibliographie István Borzsák*. In: CZEGLÉDY A. et al.: *Pietas non sola Romana. Studia memoriae Stephani Borzsák dedicata*. Typotex – Eötvös Collegium, Budapest, 2010. 918-958. Oroszból készített további fordításaihoz vö. kül. 957-958.

- MASKIN, N. A.: *Az ókori Róma története*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1951. (Harmatta Jánossal közösen, 578 p.)
Szovjet ókori történet I. (más fordítókkal) Budapest, 1952. (184 p.)
MASKIN, N. A.: *Augustus principatusa, kialakulása és társadalmi lényege*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1953. (1949) (551 p.)
Szovjet ókori történet II. (más fordítókkal) Budapest, 1953. (194 p.)
Szovjet ókori történet III. (más fordítókkal) Budapest, 1953. (289 p.)
TRONSKIJ, I. M.: *Az antik irodalom története*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1953. (Szerk. Borzsák István, ford. Balázs János, Borzsák István, Gáldi László, Gyóni Mátyás, Makai Imre, Marticskó József, Mollay Károly, Moravcsik Gyula, Szenczi Miklós, Vekérdi József, 525 p.)
GYAKOV, V. N. – NYIKOLSKIJ, N. M.: *Az ókori világ története*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1954. (1952) (688 p.)
Szovjet ókori történet IV. (más fordítókkal) Budapest, 1954. (188 p.)
LIPIN, L. – BELOV, A.: *Az ékirás regénye*. Művelt Nép, Budapest, 1955. 2. kiad. 1956. (1952) (344 p.) (1954-ben recenziót írt róla az *Antik Tanulmányokban*.)
RANOVICS, A. B.: *A hellénizmus és történeti szerepe*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1952. (449 p.)
SZTRUVE, V. V.: *Az ókori kelet világából*. Művelt Nép, Budapest, 1956. (1953) (259 p.)
RANOVICS, A. B.: *A római Birodalom keleti tartományai*. Budapest, 1956. (347 p.)
KOSZVEN, M. O.: *Vázlatok az őskori kultúra történetéből*. Budapest, 1956.¹⁰
Görög történeti chrestomathia. Tankönyvkiadó, Budapest, 1960. (291 p.)
ZSUKOV, J. M. (szek.): *Világtörténet*. 2. köt. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1962. (Hahn Istvánnal együtt, 931 old.)
Római történeti chrestomathia. Tankönyvkiadó, Budapest, 1963. (Hahn Istvánnal, 288 p.)

További, a tanulmányban említett tankönyvek:

- AVGYIJEV, V. I.: *Az ókori Kelet története*. Ford. Benkő Gyula és Hahn István. Tankönyvkiadó, Budapest, 1951. (414 p. 40 tábla)
HAHN István – HARMATTA János – SZABÓ Árpád – TELEGDI Zsigmond: *Egyetemes történelem első rész*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1950. (164 p.)
POLÁNYI Imre: *Az ókori világ története*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1973. (368 p.)

¹⁰ Ezt a művet így, hiányos adatokkal, csak MAYER bibliográfiájában találtam meg, másutt nem akadtam a nyomára.

György Németh

**The Textbooks of Ancient History in Hungarian Higher Education
1949–1989**

The first Hungarian textbooks of ancient history were translated from Russian after World War II, which can be attributed to two reasons. First, in accordance with the ideology of the Communist Party, juvenile labourers and peasants entered universities, who did not speak any foreign languages, not even Latin, which had been a prerequisite of earlier secondary school graduation. The second reason was that the teaching staff was not ready for Marxist education, thus these books, some of them expressly Stalinist, served as guidelines to the teachers themselves. The first textbooks written by Hungarian scholars and considered ideologically appropriate were published after 1956, and these books determined the spirit of teacher training college and university education for decades, making their influence felt also after 1989, and in some respect they do even today.